

Dalia SATKAUSKYTĖ

Egzilinė (ne)tapatybė naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje

Skliaustinė struktūra ((ne)tapatybė), kurią pasirinkau straipsnio pavadinimui, dažnu atveju naudojama kaip madingas akademinio diskurso aksesuaras, postmoderni klišė ar paviršutiniškas patvirtinimas apie „įvaldytą“ šiuolaikinį akademinį žargoną. Tačiau kai kuriais atvejais ši struktūra paranki ir, paradoksalu, tiksli (paradoksalu, nes ji tarsi turėtų neigti pačią tikslumo galiybę). Toks atvejis būtų ir naujausia lietuvių emigrantų literatūra. Skliaustai, kaip toliau bus bandoma atskleisti, tampa turininga forma – jie patvirtina neaiškų ir miglotą šios literatūros statusą tokių kategorijų, kaip egzilis ir tapatybė, atžvilgiu. Skliaustus nesunkiai būtų galima perkelti, net sudvigubinti – (ne)egzilinė tapatybė, egzilinė (ne)tapatybė ar (ne)egzilinė (ne)tapatybė – ir taip dar labiau pabrėžti Vakarų akademiniam diskurse ilgai buvusį madingą ir dar šiandien gana populiarią tapatybės labilumo aspektą, kvestionuojantį pačią tapatybės problematiką. Tačiau lietuvių literatūros pavyzdys aiškiai rodo, kad stabilūs tapatybės elementai, tokie kaip kalba, prisirišimas prie vietos ir kultūros, kurį laiką Vakarų akademiniam, pirmiausia pokolonijiniame ir postmoder-

nistiniame, diskurse laikyti kone retrogradiškais, iš mūsų emigracinės literatūros toli gražu nėra visiškai išstumti. Taigi jau galima dar kartą patikslinti, kad į straipsnio pavadinimą iškelta skliaustinė struktūra interpretuotina ne kaip tapatybės negalimbė, o kaip įtampa tarp pastovių tapatybės elementų ir labilumo, kuriam rašytoją provokuoja emigracijos patirtis. Tyrimo objektas – naujausia, maždaug po 1989 m. rašyta emigrantų (vadinamųjų naujųjų lietuvių emigrantų) literatūra. Ji bus aptariama emigracinės savivokos ar savimonės aspektu. Metodologinis tyrimo „užnugaris“, kuriuo ne tik naudojamas, bet su kuriuo aktyviai diskutuojama – pokolonijinės ir migracinės literatūros teorijos. Diskusinę nuostatą lemia straipsnio autorės požiūris, kad bet koki metodologinį impulsą turi teikti pirmiausia pats tyrimo objektas.

Naujausia emigracinė literatūra: apibrėžties problemos

Kalbininkai dėl ne visai aiškių priešasčių siūlo nevartoti žodžio „egzilis“ ir rekomenduoja jį keisti žodžiais emigracija arba trem-

tis (tarytum tai būtų sinonimiški dalykai!). Tačiau lietuviškame humanitariniame, socialiniame ir literatūriniame diskurse žodis „egzilis“ turi ir vartojimo tradicijas, ir tos tradicijos suformuotus reikšminius aspektus. Egzilyje esama prievartos istorijos konotacijos (tačiau ne tokios radikalios kaip tremties atveju), šis žodis liudija ir tam tikrą sąmoningumo tipą. Jį lietuvių literatūroje tyrė Vytautas Kavolis¹. Labai tiksliai egzilinę sąmonę apibūdino poetas Algimantas Mackus: „Ar nebūtų racionaliau ramiai ir pastoviai rengtis imigranto gyvenimui? Atsisakyti dviejų pilietybių: Utopijos – kuo tebenoriu tikėti, ir Eldorado – būto, bet būti daugiau negalinčio. [...] Aš pasilieku egzilėj. Dviejų nesamų valstybių pilietis. Pretenzijos į heroizmą sunkiai paslepamos. Po galais, aš noriu būti egzilas, ir todėl su savimi pykstuosi, kol pats savęs nesuėsiu hermetiškam egzilės apskritime, kuris būtinai stiklinis.“²

Mackaus „Užrašai apie egzilę“ ir dar keli jo pasisakymai būtų verti atskiros nagrinėjimo – juose bene ryškiausiai iš man žinomų lietuvių autorių svarstomas egzilio ir emigracijos skirtumas. Apibendrinant galima būtų pasakyti, kad egzilio rašytojui būdinga istorijos prievartos suformuota utopinė sąmonė, įsipareigojimas fiziškai nepasiekiamai tėvynei ir blaivus žvilgsnis į išeivio ir išeivio rašytojo situaciją („...esame išvakarėse absoliutaus rašytojo vienišumo – rašytojo be skaitytojo, o po to rašytojo be kalbos“)³.

XX a. pabaigos – XXI a. pradžios lietuvių emigranto (būtent emigranto, o ne egzilo) rašytojo situacija visiškai kitokia. Utopinė egzilinė sąmonė yra smarkiai susilpnėjusi, jei neišnykusi jau vien dėl to, kad radikalčiai pasikeitė komunikacinė situacija. Vieta subyrėjus politinėms sienoms ir esant šiuolaikinėms komunikacijos priemonėms tampa gana reliatyvi sąvoka – lėktuvai ir internetas, išmanieji telefonai Eldoradą pavertė tėvyne, kurią kone gali nešiotis kišenėje⁴. Tai nereiškia, kad tėvynės ilgesys išnyko – jis tiesiog

prarado tragišką utopinį matmenį. Transformavosi ir pati literatūrinė komunikacija.

Visa kone išimtinai lietuviškai rašoma emigracijos literatūra yra lietuvių literatūros dalis: ir leidžiama Lietuvoje, ir skiriama lietuviškai auditorijai. Taigi rašytojas šiandien, perfrazuojant Mackų, yra ir „su kalba“, ir, bent jau potencialiai, „su skaitytoju“. Tiesa, situacija „be kalbos“ yra šalia, tačiau ne taip, kaip Mackaus kartai: auditorija tebeegzistuoja, nesunkiai yra pasiekama, o kalbos agonija, perfrazuojant Dalią Staponkutę, vyksta mišrių šeimų vaikų lūpose. Tačiau gimtąja kalba vis dar rašoma, ji tebėra labiau nacionalinės nei emigracinės tapatybės šerdis, saitas, rišantis su tauta ir jos kultūra net tais atvejais, kai reflektuojama kalbos erozija. Kaip tik ją deklaratyviai, kaip žodžių užmarštį, svarsto Aušros Matulevičiūtės romano *Ilgesio kijos* herojė („Savi žodžiai dingsta be jokios mistikos ir nesutartą valandą. Užkrito, kaip lietuviškai yra tai, kas šiaip jau yra langas“⁵). Filosofškai ir teoriškai besiformuojančios dvikalbystės situaciją, pritraukdama jau kultūrinio vertimo sampratą, svarsto Staponkutė esė knygoje *Lietumi prieš saulę*⁶ (prie šios knygos dar grįšiu). Kalba tebelieka neabejotinas nacionalinės tapatybės požymis net tada, kai tos tapatybės deklaratyviai kone atsižadama – kaip Neringos Abrutytės atveju:

Aš gerai gyvenu Kopenhagoje Išdidi
Skaitau knygas nekenčiu savo šalies⁷.

Abrutytės atvejį įdomus dviem aspektais. Šioje citatoje akivaizdžiai matome, kad naujųjų emigrantų santykis su gimtuoju kraštu gali būti ir radikalčiai antiutopinis (tiesa, tai retas atvejis, vienintelis ir pačios Abrutytės poezijoje). Antra, ši poetė, kurios literatūros kritikai nepriskiria prie emigracijos rašytojų, aiškiai rodo, kad vieta, iš kurios rašoma, yra labai sąlygiškas dalykas norint apibrėžti emigracinę literatūrą ir emigracinę tapatybę literatūroje. Kas drįstų emigracinės tapatybės rašytoju pavadinti Saulių Tomą Kondrotą, tiesa, mažai berašantį?

Tad emigracinę literatūrą galime apibrėžti arba visiškai formaliai – pagal tai, kur gyveno rašytojas knygos parašymo metu (bet ir čia kils problemų, nes, porą rašymo metų pagyvenęs užsienyje, autorius gali grįžti į Lietuvą; prie kokios grupės jį tada priskirsime?), – arba pagal tematiką, problematiką (emigranto situacijos refleksiją). Bet ir šiuo atveju kils klausimų – ar galima emigracine laikyti literatūrą „apie emigranto gyvenimą“? Ar galima emigracine literatūra laikyti Aleksandro Fominos romaną *Mes vakar buvome saloje*⁸, parašytą remiantis gana trumpa ne tiek emigracijos, kiek pagyvenimo užsienyje patirtimi?

Tad, ko gero, labiau derėtų kalbėti ne apie emigracinę literatūrą, o apie emigracinės savimonės literatūrą. Toliau bus svarstoma, kaip šioje literatūroje pasirodo ar nepasirodo tapatybės problema, kurią egziline galima vadinti tik su labai didelėmis išlygomis (jas pabrėžia straipsnio pradžioje aptariamai skliaustai).

Organiškasis hibridiškumas, arba lėto tapsmo literatūra

Visus trumpai pristatytus procesus neabejotinai tenka sieti su globalizacija. Ji paakeičia pačią emigracijos reikšmę ir asmens, ir bendruomenės gyvenime. Atviros sienos sumažina egzistencinę įtampą, bent jau teoriškai, nes emigracija šiandien yra daugiau ar mažiau laisvas pasirinkimas (net jei emigruojama dėl sunkios ekonominės situacijos). Grįžimo galimybė visada egzistuoja. Apskritai egzistuoja daugybė galimybių. Esi laisvas emigruoti, esi laisvas grįžti, esi laisvas (vėlgi bent jau teoriškai) pasirinkti vieną ar kitą rašymo kalbą. Esi laisvas kankinamai spręsti tapatumo dilemas arba pasirinkti pertekliška džiaugsmingą, ideologiškai neutralų (ir todėl, anot minėtų teoretikų, vienintelį teisingą) *ir... ir*. Būtent tokį emigranto būvį garbina pokolonijinio hibridiškumo teoretikai.

Džiaugsmingam emigrantui tapatumo klausimas net neturėtų kilti. Dar 1974 m. vienas iš hibridiškumo teoretikų Edourd’as Glissantas deklaruoja: tapatumą nugalės stulbinamos įvairovės dinamizmas⁹. Jam 1994 m. antrina pokolonijinės teorijos klasikas Homi K. Bhabha. Recenzuodamas Salmano Rushdie *Šėtoniškas eiles*, romaną, kuris kone paraidžiui iliustruoja pokolonijinę teoriją, Bhabha deklaruoja: teisingas žvilgsnis (*true eye*) priklauso ne tiems, kurie yra išsiskniję vienoje ar kitoje tautinėje tapatybėje; teisingas yra dvigubas emigranto žvilgsnis¹⁰.

Stenas Pultzas Moslundas 2010 m. išleistoje knygoje *Migracijos literatūra ir hibridiškumas. Skirtingi tarpkultūrinės kaitos greičiai* tokią poziciją gana kritiškai vadina šlovinamuoju hibridiškumu (*celebratory hybridity*). Šis hibridiškumas, kuris, remiantis Michailu Bachtinu, dar vadinamas intencionaliuoju, kažkada, byrant kolonijinėms imperijoms, buvęs marginalizuotas, globalizacijai įgyjant vis didesnę pagreitį, tampa vyraujantis. Taigi jo apologetai prabyla jau iš centro ir galios pozicijų.

Kyla klausimas, ar kalbant apie naujausią lietuvių emigracijos literatūrą iš viso verta remtis hibridiškumo teorijomis, susiformavusiomis visai kitokiame sociokultūriniame kontekste, kilusiam iš sudėtingų didžiųjų imperijų ir jų metropolijų santykių. Mes neturime vadinamosios brūkšninės tapatybės autorių (ar Staponkutę galima vadinti lietuvių ir graikų rašytoja?): kitos, ne gimtosios, kalbos nėra tiek įsismelkusios į aptarsimų rašytojų tapatybės struktūrą jau vien todėl, kad antrosios jos tampa jau pasiekus gana brandų amžių. Tad anksčiau minėta teorinė laisvė pasirinkti rašymo kalbą taip ir lieka teorinė. Kita vertus, net ir tokios laisvės galimybė suvokiama ne kaip džiaugsminga, o kaip sunki ir kankinama (Staponkutės esė). Kažin, ar hibridiškumo apologetais galėtume pavadinti poetę, kuri lietuviškai atsizada tėvynės, arba poetą, kuris atvirai

dėkoja už „naująją žemę“ ir skelbia imperatyvą didžiuotis tuo, kad neteko namų. Tomas Venclova, kurio eilėraščiai ką tik buvo perfrazuoti¹¹, aišku, nepriklauso naujųjų emigrantų kartai, bet jo poezija dėkinga kaip persergėjimas, kad nepultume atskirų poetinių deklaracijų paviršutiniškai interpretuoti kaip hibridiškos sąmonės apraiškų. Pirmiausia tos deklaracijos visos parašytos lietuviškai, ir tai jau savaime hibridišką būvį daro abejotina. Antra, akivaizdu, kad būtina atsižvelgti į istorinį kontekstą, kuriame šios deklaracijos pasirodo (Abrutytės, šiuolaikinės emigrantės, ir Venclovos, sovietmečio politinio emigranto, santykis ir su gimtuoju, ir su svetimu kraštu visiškai skirtingas). Trečia, reikia atidžiai skaityti patį tekstą, nes atskira deklaracija gali byloti viena, o visa teksto struktūra, joje tiesiogiai ar netiesiogiai, per kalbą, „įrašytas“ santykis su gimtosios literatūros tradicija – visai ką kita. Venclovos eilėraštyje „Padėkos diena“, kurį galima skaityti kaip pašlovinimą tremtinį priėmusiam kraštui, yra eilutės, kvestionuojančios pačią hibridiškumo galimybę:

Tebus už naują žemę padėkota.

Ji man neperregima, bet gyva.

Aš jai neperregimas¹².

Tokia situacija, bent jau kol kas neleidžianti mūsų kultūroje įsitvirtinti vadinamajam džiaugsmingam hibridiškumui¹³, susiklostė dėl įvairių priežasčių. Jų analizė galėtų būti atskiro tyrimo objektas, tad čia paminėsiu vos porą iš jų, mano galva, bene pačių svarbiausių: nebūta kultūrinės ir kalbinės kolonizacijos iš tų šalių, į kurias dabar emigruojama, o naujosios emigrantų kartos egzistavimo laikas tiesiog per trumpas, kad susiformuotų autentiškai hibridiška, nomadiška sąmonė. Žinoma, patetiškų tokios sąmonės deklaracijų aptiksime (naujausias tokių deklaracijų pavyzdys – Gabijos Grušaitės romanas *Neišsipildymas*¹⁴). Tačiau vargu ar galima kalbėti apie hibridiškos sąmonės manifestacijas vadinamoju skirtingumo diskursu (*discourse*

of difference), stilistiškai, struktūriškai reprezentuojančiu įvairias tapatybės plotmes, patį tapatybės nestabilumą.

Tačiau ar lietuvių literatūros atveju mes galime kalbėti apie tapatumo diskursą kaip kažką priešinga vadinamajam hibridiškumo diskursui? Ar šiandien dar tebegalioja kadaise Gilles Deleuzo'o išpopuliarinta rizomos (daugiastiebės) ir šaknų (vienastiebės) literatūros priešprieša¹⁵ arba dar anksčiau Bachtino nubrėžta polifoninės ir monofoninės sąmonės skirtis¹⁶, kuria taip mėgsta naudotis hibridiškumo teorijų gerbėjai? Kalbėdamas apie emigracinę (migracinę) literatūrą, Moslundas šiandien siūlo visai atsakyti panašaus pobūdžio priešpriešų, teigdamas, kad šiuolaikinėje literatūros kultūros teorijoje jos yra įgavusios keistoką vertybinį atspalvį. Apie hibridiškumą, kurią reprezentuotų polifoniška arba rizomos literatūra, kalbama kone epifanijos terminais – kaip apie naujas žinias ir daugialypes patirtis, kurios atveria mus supantį pasaulį kaip patraukliai reliatyvų ir vis naują¹⁷. Opozicijoje atsiduriantis vadinamasis tapatybės diskursas vertinamas kone kaip žalingas, savo ruožtu nacionalinė kultūra, vienas iš tokių tapatybės šaltinių, redukuojama iki sunkiasvorio, despotiško (*oppressive*) vienio¹⁸. Būti kilusiam iš gana homogeniško (tautiškai, rasiškai etc.) krašto ir būti prie jo vienaip ar kitaip prisirišusiam ar apskritai sėsliam tokiaime šlovinančio hibridiškumo kontekste tampa jei ne gėda, tai bent jau nemadinga ir neperspektyvu...

Moslundas siūlo atsakyti šio dichotominio skirstymo, turinčio neabejotinai ideologinį ir akademinių galios žaidimų atspalvį. Jis teigia, kad nėra jokio stabilaus tapatumo ir jam priešingo hibridiškumo, yra tik skirtingi tapsmo greičiai arba skirtingi hibridiškumo tipai: intencionalus, sąmoningas hibridiškumas, kuriam būdingas didelis tapsmo greitis ir stipresnė skirtumą generuojanti, išcentrinė jėga, ir organiškasis hibridiškumas, kuriam būdingas lėtesnis tapsmo greitis ir stipresnė

identiteto (įcentrinė) jėga. Remiantis šiuo skirstymu, kone visa naujausia lietuvių emigracijos literatūra priklausytų pastarajam tipui, pirmiausia dėl to, kad teberašoma lietuviškai, bet ne tik dėl to.

Net jei kalbos kriterijų paimtume į skliaustus, šioje literatūroje tebėra labai stipri identifikacijos jėga net tada, kai tiesiogiai deklaruojamas tautinės tapatybės atsisakymas arba „nulinė“ tapatybė. Bene ryškiausias tokio prieštaravimo pavyzdys būtų jau minėtas Grušaitės romanas *Neišsipildymas*. Pagrindinė knygos herojė Rugilė nuolat deklaruoja įvairialypės tapatybės – nuo seksualinės iki geografinės – nebuvimą. „Animuotas ilgesys – pasiklydęs niekas – žmonės be istorijos, namų ir be šaknų. Esu triušis, vedamas skersti. Laižysiu ranką, tikrinančią mano kailio vertę. Daug nekainuoju“, – taip pareiškiama jau pačioje romano pradžioje¹⁹. Panašių citatų galėtume prirankioti daugybę. Tačiau, nepaisant šių bevietiško deklaratyviškumo, herojė akivaizdžiai tebėra „įsivietinusi“. Vilnius, kuris išnyra kaip juslinis, o ne ideologinis erdvės patyrimas, vis dar yra meilės vieta, per ilgesį pasirodanti tapatybės konfigūracija: „Prieš akis iškyla Vilnius, tarsi tolimas kryžiaus kelias Pilies gatve, Literatų skersgatviu žemyn pro Onos bažnyčią vėsaus nusekusio upelio link. Iki skausmo pažįstama kiekviena plytelė, kiekvienas posūkis, oro gūsis ir gatvės vardas. Metų metų praleidau įsimindama kiekvieną detalę, kad galėčiau nešiotis ilgesio žemėlapiį giliai purvinos sąmonės dugne.“²⁰ Herojės (Rugilė ir Ugnė) niekina tautines ikonas („...egzekucija turėtų vykti falo paunksmėje, menamo falo menama egzekucija – teismas už tėvynės išdavystę, už tai, kad Ugnė atsisakė eiti Čiurlionio ar Maironio pėdomis“²¹), tačiau romano autorė vis dar rašo Škėmos intonacijomis ir sintaksinėmis konstrukcijomis („jos plaukai rausvi, oda balta, ji vilki griežtą pilką suknelę“²², – skaitęs *Baltą drobulę* čia nesunkiai atpažins Eleonos portreto įtaką). Literatūros debutantei

Antanas Škėma atlieka kultūrinės identifikacijos modelį, net jei bandoma deklaruoti, kad situacija šiandien visai kitokia („Atleisk, man, Antanai, bet devintame dešimtmetyje išmirė visi pelkių kaukai, o sutartinės skambėjo tik pigiuose folkloro vakaruose, nebuvo netgi karo siaubo – mano nusikaltimas neatlyginamas“²³). Beje, atrodo, kad patys jauniausi emigracijos ar emigracinės tematikos rašytojai, bandantys įrodyti esą kosmopolitiškiausių nuostatų, vis dar tebevaikšto su Škėmos tomeliu po pažasčia ir apskritai tebėra neišaugę iš lietuviškos vidurinės mokyklos literatūros kurso. Štai Anetos Arnos „mažojo romano“ *Katinas Temzėje* veikėja Londone skaitinėja tą patį Škėmą ir Albert'o Camus *Svetimą* (na, iš neprivalomų kūrinių šmėkšteli Jeano Paulio Sartro *Šleikštulys*; Grušaitės romane toks „neprograminis“ intertekstas yra Jacko Keruaco *Kelyje*)²⁴.

Nesileidžiant į detalesnę Grušaitės romano analizę, galima būtų pasakyti, kad įcentrinės ir išcentrinės identifikacijos orientyrai *Neišsipildyme* pasiskirstytų apylygiai – žinoma, jeigu dar kartą atmetume ar paimtume į skliaustus kalbos kriterijų. Tačiau ir šiuo atveju knygos veikėja apie save kalba ne tiek džiaugsmingo pertekliaus (*ir... ir*), o trūkumo (*nei... nei*) kategorijomis. Tad ši knyga, nors ir poetizuoja neprisirišimą prie vietos, klajūnišką dvasią, vis tiek lieka vadinamojo organiško hibridiškumo lauke. Apie tai liudija romano pavadinimas.

Taigi, kaip minėta, kalba, vieta, istorija, net nacionalinė kultūra naujausioje emigracinėje literatūroje vis dar yra pagrindiniai identifikacijos orientyrai (kadaisė nuvainikuoti Vakarų akademinio diskurso, bet dabar pradedami reabilituoti), o ilgesys – pagrindinis identifikacijos modusas ir drauge vadinamąjį tapsmo greitį mažinantis veiksnys. Tačiau tai jau ilgesys ne abstrakčios tėvynės idėjos, o į kūną įaugusios jusliškai išsiskynusios vietos, kuri yra tikrasis tėvynės patyrimas. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti keista, tačiau

iš ankstesnių kartų emigrantų rašytojų šiuo aspektu giminingiausias būtų Alfonsas Nyka-Niliūnas, kuriam tėvynė – tai pirmiausia gimtieji Nemaikščiai. Emigracinės sąmonės pėdsakas kaip tiesiogiai nedeklaruojamas vietos ilgesys ar, tiksliau, jaugimas į vietą, prasiveržia net literatūroje, kurią sunkiai galėtume vadinti emigracine. Didžiojoje Britanijoje gyvenančios Kristinos Sabaliauskaitės romaną *Silva Rerum*, kuriame nėra jokios tiesioginės emigracinės patirties refleksijos, galėtume laikyti meilės Vilniui ir jo istorijai prisipažinimu (tai viename pokalbyje yra atvirai pripažinusi autorė).

Toks, sakytume, fenomenologinis, vietos patyrimas labai ryškus Valdo Papievio prozoje, nors joje rašoma iš *kitos* vietos ir apie *kitą* vietą. Į *Vienos vasaros emigrantų* (2003) Parypių dar įsismelkusi Vilniaus erdvinė patirtis („...išstis valandas galėdavom smaksoti ant tilto, žvelgdami į tingiai plūstančią Seną, ar su smalsiam turistui neleistina prabanga tūnoti panašiam į Vilniaus kieme, į kurį užklydom vien todėl, kad radom atidarytus vartus“²⁵). Pagrindinis knygos veikėjas romano pradžioje dar labai stipriai reflektuoja savo – svetimmojo, *Étranger* – būklę, pavadintas *polonais*, atkakliai aiškina esąs lietuvis ir bando nelabai tuo besidominčius pašnekovus su Lietuva. Tačiau iš turisto virsdamas „pusiau emigrantu“²⁶, jis pamažu virsta ir episteminu, ir egzistenciniu nomadu, bevietiškumą, neišsiskinijimą laikantį pagrindine laisvės sąlyga: „Taigi buvo laisvas kaip niekad – be namų, be kalbos, be įprastų parankinių daiktų, kuriančių savo kampo iliuziją. Gali eiti, kur nori, ir daryti, ką nori; kvaila būtų buvę bijoti, kad kažkas pasalūniškai smelkiasi tavo esybėn, tau nė neįtariant skaito slapčiausias mintis, apie tave žino ir išmano daugiau nei tu pats – tegul įsivogtų pačion sielos gelmėn, ką gi suprastų. Šnekėk su savim kad ir balsu; šitam didžiuliam mieste net jam pačiam gimtoji kalba skambėjo keistai ir egzotiškai. Indoeuropiečių archajika, prokalbės paslap-

tis menančios šaknys, nespėjusios nubyrėti galūnės, – negirdėta, daugeliui iš viso nežinoma, ji čia panėšėjo į tokią, kokią iš nuogirdų ir prasimanytų garsažodžių susidursto vaikai, kad suaugusieji jų nesuprastų. [...] Ei, *Étranger*: dar nespėjęs nė kojų sušilti, dar pusiau nebylys, dar tik pradėjęs rasti vietas, kuriose buriasi širdžiai artimųjų bendruomenės.“²⁷

Taigi Papievis rašo ne tiesiog apie emigranto situaciją, o apie šiuolaikinio žmogaus situaciją apskritai, kuriai pavartoja emigracijos metaforą. Ir *Vienos vasaros emigrantuose*, ir naujausiame romane *Eiti* (2010) neabejotinai yra linkęs romantizuoti klajoklišką būvį, episteminio nomado statusą (pastarajame romane Lietuva minima tik kaip su pagrindinio veikėjo darbu susijusi vieta). Tai linksta daryti ir vadinamoji „hibridinė“ literatūra, ir Vakarų akademinis diskursas, nors pasigirsta persergėjimų apie tokio romantizavimo pavojus²⁸. Tačiau lygia greta Papievis yra linkęs reflektuoti šį romantizuojantį judesį. Ką tik cituotoje ištraukoje pagarbinta klajūno laisvė čia pat įvertinama kaip „pusiau tikra, pusiau tariama“, kaip pagunda; į knygos veikėjų (klošarės Nathalie, emigrantės Melanie) klajūnišką kasdienybę nuolat prasibrauna ir pastovumo ilgesys, ir namų poreikis. Tačiau bene įdomiausia, kad pagrindinis veikėjas, pasidavęs kosmopolitiško miesto magijai, išitraukęs į tikrų ir „vidinių“ emigrantų bendruomenę, tuo pat metu labai aiškiai suvokia, kad kosmopolitizmas yra viena iš ideologijų (metaforų ir mitų, paties Papievio žodžiais), nepanaikinantis, o kartais tik sustiprinantis labai aiškų tvirtos tapatybės, taip pat ir tautinės, poreikį: „Staiga visa savo esybe pajuto tai, ką ir šiaip nuvokė, bet kas buvo veikiau žodžiai, metaforos: kad nepaisant visų civilizacijos išmonių, pasaulis nuo seniausių laikų mažai kuo pasikeitė, kad jį tebevaldo pirmykštės žmoniją į rases, tautas, gimines skirstančios galios, kad joks proto išradimas kaip nepaneigė, taip nepaneigs sąmonės

archetipų, kad danguje nusidriekiančios re-aktyvinių lainerių linijos – tai tik atspindys tų kelių ir takų, kuriuos prieš tūkstančius metų išmynė po dykumas ir stepes klajojusios gentys. Kad kosmopolitizmas – lygiai tas pat, kas pagoniški mitai ar savitaiga paremti užkalbėjimai.⁴²⁹

Nomadiškos tapatybės poetizavimo ir drauge jos kritiškos refleksijos sankirta – vienas įdomiausių Papievio prozos aspektų, vertas ir atskiros analizės.

Ironiškas santykis su emigraciniu tapsmu bene ryškiausias dviejose Paulinos Pukytės knygos – *Jų papročiai* (2005) ir *Netikras zuikis* (2008), kurių žanrinė apibrėžtis nelabai aiški (esė? užrašai? feljetonai?). Įvardiname *Jų papročių* tekste skaitytojui tarsi suteikiamas skaitymo kodas: „Man „jie“ – tai atsiribojimas. Tai kerštas. Tai baimė be ženklo pradingti svetimųjų jūroje. Čia, emigracijoje, negaliu atsispirti jausmui, kad susitapatinti su „jais“ reikštų prarasti savyje kažką labai svarbaus – tikriausiai tėvynę.“³⁰ Atrodo, kad pasirinkta ironiška pozicija – būdas mažinti emigracinio tapsmo greitį. Tačiau autorės (pasakotojos) žvilgsnis į emigranto situaciją dvigubas: politiškai nekorektiškas stebėjimasis kitu (kartais atviras šaipymasis iš jo) padeda pažūrėti į save ir savo kultūrą kaip kitą. Ironijos smaigalyje netrunka atsidurti ir „mūsų papročiai“ (pavyzdžiui, posovietinis Kaunas tekste simptomišku pavadinimu „Apie matymo subjektyvumą“³¹). Ši dviguba pozicija akivaizdžiai liudija, kad emigracinis tapsmas vis dėlto įgyja pagreitį – atsiduriama neišvengiamame „tarp“, kuris ironiškai apibūdinamas kaip savimonės chaosas: „Mane kamuoja tautinio identiteto krizė, sąžinės graužimas dėl patriotizmo trūkumo ir gėda dėl patriotizmo pertekliaus.“³²

Emigracinės tapatybės, kaip sunkaus egzistencinio „tarp“, problema bene aštriausiai iškyla kūryboje tų rašytojų, kurių, pirma, ilgesnis emigracijos „stažas“ (maždaug pusė gyvenimo), antra, stipriau įsišaknyta kitoje

kultūroje ir kalboje (per mišrią šeimą, vaikus), trečia, humanitarinis išsilavinimas suteikia konceptualesnius (ar kūrybiškesnius) įrankius svarstyti patį tapatybės klausimą, labiau susieti jį su vienokia ar kitokia kultūriniu tradicija, o ne tik su konkrečia egzilio ikona, kokia jaunajai kartai, atrodo, bus tapęs Škėma. Šiai rašytojų grupei priklausytų poetė Diana Šarakauskaitė (filologė) ir eseistė Dalia Staponkutė (filosofė). Šarakauskaitė kiek deklaratyviai orientuojasi į bežemių kartos tapatybę – akivaizdi net stilistinė Liūnės Sutemos įtaka, bežemiškumo ir drauge „nebėra nieko svetimo“ dialektika. Poetės eilėraščių rinkinyje *Medžiai mano tėvai* (2009), kaip liudija ir pats pavadinimas, tapatybės problema sutelkiama į organiškąją metaforišką, šaknų ir bešakniškumo konfliktą. Štai tik vienas pavyzdys iš eilėraščio „Rauda“:

namas su tom durim išvaržytas vaikas
užaugo benamis bežemis
šaknimis į debesynus akimis į vidų ran-
komis nepagaunamas driežas
supasi skersvėjuose prisisiurbęs prie
stiklinio rasos karoliuko
jis ir aš du balsai vis susišaukiantys
girioj³³

Dalia Staponkutė, Kipro universitete dėstanti literatūros teoriją, emigranto situaciją reflektuoja konceptualiai – pokolonijinės teorijos, kultūros studijų ir kultūrinio vertimo („neįmanomo, bet būtino“³⁴) problematikos kontekste. „Teorijos, kaip meilės pažadai ir religijos, truputį iškreipia tikrovės vaizdą, bet padeda paaiškinti ir pakelti negailėtingos ir žiaurios netekties arba išdavystės neišvengiamybę“, – esė „Motinų tylėjimas“ rašytoja motyvuoja tokį savo pasirinkimą³⁵. Teoriniam lygmeny ji jau akivaizdžiai paveikta intencionalaus, šlovinamojo hibridiškumo nuostatų ir gana atvirai jas deklaruoja: „Žmonijoje yra daugiau panašumų nei skirtumų, teigia antropologai, gal dėl to maloniai įdomu teoretizuoti spalvingas skirtības ir jų sukeltas opas. Skirtumai, o ne pa-

našumai, anot kultūros studijų, yra tikrasis turtas. Skirtumai žadina aistras; pranašumo, išskirtinumo, svarbiausia – proto“ (esė „Globalizacija ir niekas“³⁶). Tačiau abiejose citatose matyti, kaip šlovinamasis hibridiškumas Staponkutės lūpomis (ar plunksna, kompiuterio klavišais) pats save dekonstruoja: opos ir netektys prasiveržia pro malonias „spalvingas skirtybes“. Nostalgija tebėra viena labiausiai reflektuojamų emigranto pasijų, o emigranto „tarp“ Staponkutės esė vis dėlto yra skausmingesnė nei... nei, negu džiaugsmingas ir... ir: „Emigrantas primena skraiduolį, kurio jau nėra išvykimo ir dar nėra atvykimo vietoje. Jį visados lydi laikinumas, užsiveriantis susvetimėjimu, pilnatvės ilgesiu, atšiauriu sentimentalumu. Ar tai vadinama nostalgija? Nesvarbu“ (esė „Centro užtemimai“³⁷). Šioje vietoje kaip gelbėjimosi rato (pripažįstama – nepatikimo) griebiamasi epifaniškos skirtybių teorijos: „Kur kas svarbiau yra turėti galimybę mėgautis savyje nuolat gyvu, patraukliu tapatybių kaleidoskopu, kuris pažadina tegul ir silpniausius kūrybinius impulsus ir skraidinančias fantazijas. Tai būna retai.“³⁸ Paskutinis sakinyms atskleidžia, kad epifaniškas „tapatybių kaleidoskopas“ vis dėlto nėra vyraujantis.

Vietoj išvadų

Aptardami naujausią lietuvių emigrantų literatūrą, turėtume, mano galva, kalbėti ne tiek apie egzilinę ar emigracinę tapatybę (tapatybė tebelieka tautinė, bent jau lietuviškai rašytuose kūriniuose), o apie hibridiškumo ar emigracinę tapsmą. Jis apima skirtingą greičių skalę toje pačioje tapsmo grandinėje: nuo lėčiausio (jis nebūtinai sutampa su

asmeniniu, biografiniu tapsmo greičiu), kai emigranto statusas literatūros tekste beveik nepastebimas arba pastebimas mažai, iki greičiausio, bet vis tiek išliekančio organišką hibridiškumo skalėje. Episteminiu emigranto poziciją (Papievio proza) tapsmo greičio aspektu sunkoka apibūdinti – atrodo, kad tokio emigranto tapsmas ir to tapsmo vieta (Paryžius) tik atsitiktinai sutampa. Kitaip sakant, vieta tėra tapsmo katalizatorius, o šioji nesėkli, nomadiška sąmonė anksčiau ar vėliau būtų susiformavusi ir be jos. Greičiausia emigracinę tapsmą, paradoksalu, per organišką šaknijimąsi svetimoje kultūroje, per vaikus ir motinystę liudija Dalia Staponkutė. Bene tiksliausiai tai reflektuojama esė „Motinų tylėjimas“. Ši esė numato ir galimybę (ar jau realybę) persokti į kitą greičio tipą – į intencionalų hibridiškumą: „Jų vaikai, tegul ir gimę iš bežodės sueities, nardo daugikalbystės vandenyse nelyginant žuvis ir renkasi kalbas ne pagal motiną, o pagal buvimą *čia* ir *dabar*. Štai taip tvirtėja ir pasipildo kosmopolito sąvoka – tai pasaulietis, kuriam motinos kalba nėra *prima madonna*³⁹. Tačiau kaip tik ši karta apibūdinama kaip hibridiška *par excellence*: „Ką lietuviškai kalbančiam ir Artimųjų Rytų peizaže gyvenančiam vaikui reiškia „pieva“, „rasa“, „sniegas“, „pūga“, „varveklis“, „ežeras“? Ne nostalgiją vietai, o magišką tikrovę, nuolatinį vertimą ir žaidimą kalbų lauke, kai žodis yra tik garsas, melodija, mamos tokata ir fuga... Tikrovę, kurios heliocentrinė Visata yra viso labo tik nebūties efektas“ (esė „Centro užtemimai“⁴⁰).

Tačiau ar ši jau tikrai hibridišką emigrantišką tapatumą dar galėsime sieti su lietuvių kultūra – klausimas atviras.

Nuorodos

1. Žr. Kavolis V. Nužemintųjų generacija. Egzilio pasaulėjautos eskizai, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 63–20.
2. Mackus A. Iš užrašų apie egzilę, *Ir mirtis nebus nugalėta*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 519–520.
3. Mackus A. Žodis gavus Vinco Krėvės literatūrinę premiją, *ten pat*, p. 529.
4. Šioje vietoje norisi prisiminti Joną Aistį ir jo eilėrašį „Šilainė“, kurio lyrinis subjektas trokšta „škaplieriun įsiūti“ gimtinės peizažą ir jį „nešiot lig karsto prie gyvos širdies“ (Aistis J. *Katarsis*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 160). Šiandien „prie širdies“ nešiojamas mobilusis telefonas su interneto ryšiu turbūt būtų ryškiausias įvykusių komunikacinių pokyčių simbolis. Atskiro tyrimo tema šios reminiscencijos kontekste galėtų būti literatūrinės vaizduotės, susijusios su tėvynės ilgesiu, pokyčiai.
5. Matulevičiūtė A. *Ilgesio kojos*, Vilnius: Tyto alba, 2010, p. 14.
6. Staponkutė D. *Lietumi prieš saulę*, Vilnius: Apostrofa, 2007.
7. Abrutytė N. Sugrižo, *Neringos M.*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 54.
8. Fomina A. *Mes vakar buvome saloje*, Kaunas: Kitos knygos, 2011.
9. Moslund P. S. *Migration Literature and Hybridity. The Different Speeds of Transcultural Changes*, Palgrave Macmillan, 2010, p. 61.
10. *Ten pat*, p. 70.
11. Žr. Venclovos eilėraščius „Už pusmylio, kur kertas autostrados...“ („Tikėk žiema. Gerk palaimingą šaltį./ Didžiuokis tu, kad netekai namų“) ir „Padėkos diena“ („Tebus už naują žemę padėkota. / Ji man neperregima, bet gyva“/ Venclova T. *Rinktinė*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 88–89, 119).
12. *Ten pat*, p. 88.
13. Hibridiškumo paieškos galbūt būtų vaisingos tyrinėjant negausią angliškai rašytą lietuvių kilmės autorių (emigrantų vaikų ir vaikaičių) literatūrą. Tačiau ir tai labiau įtikina požiūris, kad tokiu atveju labiau kuriamas egzotikos (t. y. Lietuvos egzotizavimo), o ne hibridiškumo diskursas. Apie tai žr., pvz., Šlapkauskaitė R. *Multikultūralizmo problema Kanados literatūroje: Egzotikos diskurso apraiškos*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008 (skyrius „Šmėklos veidrodyje: Lietuvos atvaizdai Irenos Guilford romane *Glėbys*“, p. 188–232).
14. Žr. Grušaitė G. *Neišsipildymas*, Vilnius: Baltos lankos, 2010.
15. Delleuze G., Guattari F. *Kafka. Toward a Minor Literature*, Minnesota: University of Minnesota Press, 1986, p. 26–27.
16. Žr. Bachtin M. *Dostojevskio poetikos problemos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 29.
17. Moslund P. S. *Min. veik.*, p. 18.
18. *Ten pat*, p. 34–35.
19. Grušaitė G. *Min. veik.*, p. 9.
20. *Ten pat*, p. 24.
21. *Ten pat*, p. 11.
22. *Ten pat*, p. 23.
23. *Ten pat*, p. 66.
24. Beje, abejočiau, ar Arnos romaną net formaliai būtų galima priskirti emigracinei literatūrai – tai greičiau savotiška „turistinės“ literatūros atmaina – apie tokią keliautojų moterų iš Rytų Europos literatūrą yra rašiusi Violeta Kelertienė. Žr. Kelertienė V. Laisvi ir neįsipareigoję: lietuvių „postkolonialų“ nuotykiškai Europoje, *Kita vertus*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 228–236.
25. Papievis V. *Vienos vasaros emigrantai*, Vilnius: Baltos lankos, p. 89.
26. *Ten pat*, p. 88
27. *Ten pat*, p. 28–29.
28. Žr. Moslund P. S. *Min. veik.*, p. 69.
29. Papievis V. *Min. veik.*, p. 18–79.
30. Pukytė P. *Jų papročiai*, Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 7.
31. Pukytė P. *Netikras zuikis*, Vilnius: Apostrofa, 2008, p. 74–75.
32. Pukytė P. *Jų papročiai*, p. 42.
33. Šarakauskaitė D. *Medžiai mano tėvai*, Vilnius: Homo liber, 2009, p. 79.

34. Staponkutė D. *Lietumi prieš saulę*, Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 40.
 35. *Ten pat*, p. 51.
 36. *Ten pat*, p. 89–90
37. *Ten pat*, p. 38–39.
 38. *Ten pat*, p. 40.
 39. *Ten pat*, p. 50.
 40. *Ten pat*, p. 38–39.

Dalia SATKAUSKYTĖ

EXILIC (NON-)IDENTITY IN THE MOST RECENT LITHUANIAN EMIGRANT LITERATURE

This article discusses Lithuanian emigration literature written after 1989. In this context the question is raised of whether in an epoch of globalization it is still possible to define emigration literature according to the geographical place in which this or that work was written. Introducing the additional concept of emigrant self-consciousness, the author recommends not identifying emigration literature with émigré literature. The utopian consciousness characteristic of the latter has disappeared from the emigrant's literature even though nostalgia remains the principal mode of the his relationship to the homeland.

Nostalgia as the dominant passion and the native language in which all the emigration literature has been written lead one to doubt whether the concepts of hybridity, and especially that of epiphanic diversity, formed in

Western postcolonialist theories, can be applied to Lithuanian literature. Following Sten Pultz Moslund, the author suggests renouncing the opposition between the discourse of hybridity and that of identity. Instead, the newly-introduced conception of different speeds of emigrant becoming allow us to describe Lithuanian emigrant literature as a literature of a slow velocity of becoming, or one of an organic hybridity. However, this literature of slow becoming constitutes a broad scale of differing speeds – from the slowest, when the writer's emigrant status is barely noticeable, to the fastest, when the alien culture makes its approach through the children and one gets immersed in it oneself (for example, through being a translator, as reflected in the essay of Dalia Staponkute). There also exists an epistemic poeticizing of the nomad (the prose of Valdas Papievis).